

Az irodalomtudomány alapjai

Anglisztika alapszak

Germanisztika alapszak

Szerda 16.00-17.30

Gólyavár A

Szöveg és irodalmi szöveg

Szöveg

irodalmi szöveg

szövegalkotás

retorika

Szöveg és irodalmi szöveg

Szöveg – irodalmi szöveg – szövegalkotás - retorika

lat. **texere** – „szőni, művészién összefonni”
(ném. weben)

lat. **textus** – “szövevény” –
ném. Text
(s Gewebe, s Geflecht)
ang. text
fr. texte

**Szöveg és irodalmi szöveg
szövegelmélet: 1970-es évektől**

szöveg tulajdonságai

koherencia

zárttság

jólformáltság

jólszerkesztettség

kommunikatív intenció

Szöveg – szövegelmélet

Szövegdefiníciók:

- „**Der Terminus Text** bezeichnet eine begrenzte Folge von sprachlichen Zeichen, die in sich kohärent ist und die als Ganzes eine erkennbare kommunikative Funktion signalisiert.“ (**Klaus Brinker**)

szöveg = „nyelvi jelek véges sorozata, amely önmagában koherens, és mint egész felismerhető kommunikációs funkciót jelez.”

- **szöveg** = olyan nyelvi jelek/mondatok sorozata, amelyeknek van makrostruktúrája (**T.A. van Dijk**)

Szövegelmélet: interdiszciplinaritás

Szöveg – szövegelmélet

**szöveg: sokrétűen strukturált egység,
példa: van Dijk modellje**

■ **szövegstruktúrák:**

1) **a szöveg szintjei szerint:**

2) **terjedelem/”hatókör” szerint:**

3) **a struktúrák formája/milyensége
szerint:**

Szöveg – szövegelmélet

szöveg: sokrétűen strukturált egység

példa: van Dijk modellje

■ szövegstruktúrák:

1) a szöveg szintjei szerint:

- fonológiai szöv.str.**
- szemantikai szöv.str.**
- szintaktikai szöv.str.**
- pragmatikai szöv.str.**

Szöveg – szövegelmélet

**szöveg: sokrétűen strukturált egység,
példa: van Dijk modellje**

■ **szövegstruktúrák:**

2) terjedelem/”hatókör” szerint:

- mikrostruktúrák
- makrostruktúrák

**szöveg: sokrétűen strukturált egység,
példa: van Dijk modellje**

■ **szövegstruktúrák:**

**3) a struktúrák formája/milyensége
szerint:**

- retorikai struktúrák
- szuperstruktúrák
- prezentáció

Szöveg – szövegelmélet

- **elemi műveletek minden szinten:**
  - **addíció**
  - **ellipszis**
  - **permutáció**
  - **szubsztitúció**

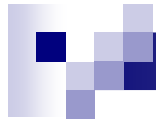
Szöveg - szövegelmélet

■ **retorika és szövegelmélet** kapcsolata

ném. **Textwissenschaft**

ang. **discourse analysis**

fr. **science du texte**

Irodalmi szöveg – retorika

Retorika:

cél:

a hallgatóság tudatos, célzatos befolyásolása,
meggyőzése, ismereteinek, véleményének,
kívánságainak manipulálása, **speciális
szövegjegyek** alkalmazásával

**“(…) az ékesenszóllás olyan mesterség,
amely a kicsiből nagyot és a nagyból
kicsit tud csinálni.”**

/Nagyenyedi tankönyv, 1839,
Iszokratész nyomán/

Szónoklat:

gör. eiro / lat. oro – „beszélni”

**gör. tekhné / lat. ars – „gyakorlati
tudomány”, „művészet”**

= „szép beszéd/ékesszólás tudománya”

Cél:

lat. convincere / ném. **überzeugen / ang.
convince / fr. convaincre /**

lat. persuadere / ném. **überreden / ang.
persuade / fr. persuader**

Retorikai ismeretek: „klasszikus” retorika

Ókor

- görög városállamok: népgyűlések
törvényszékek
ünnepségek

- **Empedoklész**

- leontinoi **Gorgiász**: lat. elocutio

„a beszéd hatalma nem ismer
határokat, megfelelő alkalmazással
minden véghezvihető”

- **Platón**: gör. **retorikhé tekhné**, - *Gorgiász*, *Phaidrosz*

- **Arisztotelész**: *Retorika*

Retorikai ismeretek

“Minthogy a szónoklás művészetének segítségével igaz és hamis dolgokról is meg lehet győzni az embereket, ki merné azt állítani, hogy a hazugság elleni harcban fegyvertelenül kell az igazságnak a maga védelmében helyt állnia, hogy tudniillik azok, akik hamisságokról akarják meggyőzni hallgatóikat, már a bevezetésben képesek legyenek őket jóindulatúvá, figyelmessé és könnyen taníthatóvá tenni, ellenfeleik pedig ne tehessék ugyanezt?”

/Szent Ágoston: A keresztény tanításról/

Retorikai ismeretek: „klasszikus” retorika

■ ókori Róma: lat. **ars oratoria**

- Marcus Tullius **Cicero**:

De inventione

De oratore

- Marcus Fabius **Quintilianus**:

Institutio oratoria

- **Pszeudo-Longinosz**

- **Tacitus**

- **Diomédész**: *Ars grammatica*

Retorikai ismeretek: „klasszikus” retorika

- **Középkor:**

retorika – /filozófia, teológia/

- **lat. septem artes liberales**

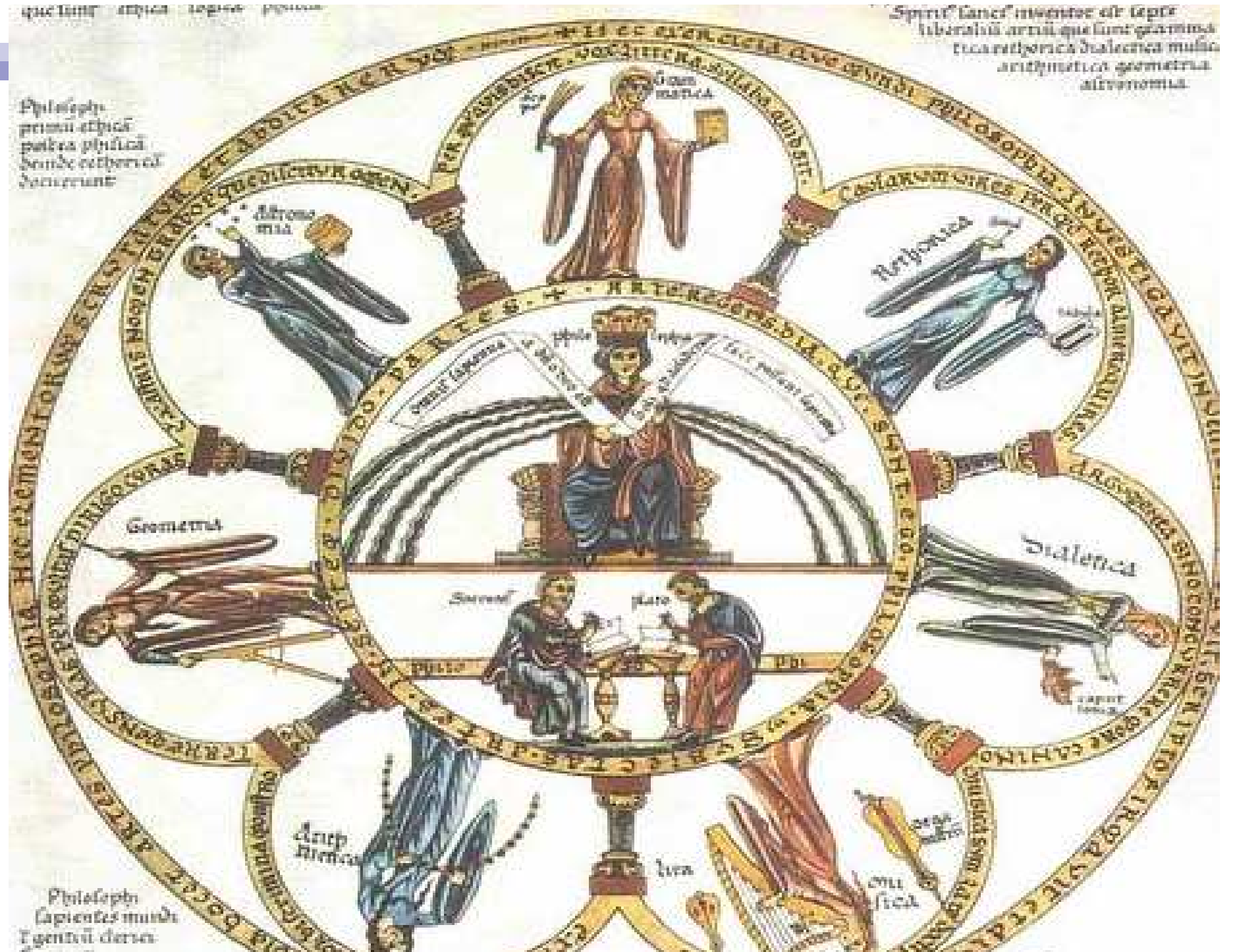
trivium: grammatika, retorika,
dialektika

quadrivium: aritmetika,
geometria, asztronómia, zene

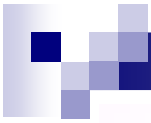
que sunt ethica logica politica

Spiritus sanctus inventor est septem
liberalium artium que sunt grammatica
ethica rhetorica dialectica musica
arithmetica geometria astronomia

Philosophi
primum ethica
postea physica
deinde ethorica
docuerunt

Philosophi
sapientes mundi
gentium doctores

Retorikai ismeretek

grammatika: helyes beszéd tudománya
(lat. **ars recte dicendi**)

retorika: „jó” beszéd/nyelvhasználat
tudománya
(lat. **ars bene dicendi**)

- **retorika 3 válfaja**

- költészettan (lat. artes poe^triae)**

- költészet elmélete, versírás tanítása

- írásműszerkesztés (lat. ars dictaminis):**

- prózaszövegek, levelek, oklevelek,
kancelláriai, jegyzői foglalkozás)

- prédikáció (lat. ars praedicandi)**

- prédikáció mint szónoklat +
Biblia-magyarázat

- egyházi szónoklattan (**homiletika**):

- Szent Ágoston: *De doctrina christiana* IV. könyv

Retorikai ismeretek: „klasszikus” retorika

- **Reneszánsz és humanizmus:** ókori, főleg cicerói alapok

retorika: oktatás, irodalom, udvari-társadalmi élet,
törvénykezés, egyház, teológia

Friedrich Riederer: első német retorikai összefoglaló
(1493)

15. sz. végétől: retorikai művek a humanista oktatás
részeként (Philipp Melanchton)

- **17. század: barokk kor**

retorikus költészettanok: normatív poétikák

Julius Caesar Scaliger, Martin Opitz,

Georg Philipp Harsdörffer

A „klasszikus” retorika szerkezete

A beszédmű megalkotásának „rendje”:

= lat. **officia oratoria**

- 1) **inventio**
- 2) **dispositio**
- 3) **elocutio**
- 4) **memoria**
- 5) **pronuntiatio**

A „klasszikus” retorika szerkezete

1) inventio: „feltalálás”, „feltárás”

az **elérni kívánt hatás alapján** a szónoklat:

A) lat. **docere**: ,tanít’ (,informál’) –
intellektuális hatás;

B) lat. **delectare**: ,gyönyörködtet’
(szórakoztat) – emocionális
hatás;

C) lat. **movere**: ,megindít’, ,cselekvésre
ösztönöz’

A „klasszikus” retorika szerkezete

1) **inventio**: „feltalálás”, „feltárás”

a **szónoklat tárgya** szerint:

3 fajta/műfaj (lat. genera orationis)

a) lat. genus iudiciale:

„törvényszéki beszéd”

b) lat. genus deliberativum:

**„tanácskozó/politikai
beszéd”**

c) lat. genus demonstrativum:

**„ünnepi/bemutató
beszéd”**

A „klasszikus” retorika szerkezete

- lat. **inventio**: ‚feltárás’ – érvek feltárása
  - **belső érvek** – **toposzok** = ‚érvforrások’
(lat. locus communis, ném. **Gemeinort**/**Gemeinplatz**, ang. **commonplace**, fr. **lieu commun**)
    - **„formai”** – definíció, hasonlat, ellentét
    - **„tartalmi”** – pl. bukolikus költészet
    - **„gondolatsor”** (E. R. Curtius)
  - **külső érvek** – „témától, beszélő személytől függetlenül létező nyelvi bizonyítékok”

E.R. Curtius:

A **toposzok** azok a közhelyszerű gondolatok, hasonlatok, általános igazságok, amelyek az ókortól kezdve végigkísérik az európai kultúrát.

A „klasszikus” retorika szerkezete

lat. **inventio**: ‚feltárás’ – érvek feltárása
érvlelőhelyek

**„quis, quid, ubi, quibus auxiliis,
cur, quomodo, quando”**

/Matthieu de Vendôme (13.sz.)

**„Who, what, and where, by what help, and by whose:
Why, how, and when, do many things disclose.”**

/Thomas Wilson (16. sz.)/

A „klasszikus” retorika szerkezete

- 2) lat. **dispositio** - ‚elrendezés’ egységei
- a) lat. **exordium** - ‚bevezetés’ (gör. prooimion)

  - b) lat. **narratio** - ‚elbeszélés’ (gör. diegészisz)

  - c) lat. **argumentatio** - ‚érvelés’ (gör. piztisiz)
    - lat. confirmatio - ‚bizonyítás’
    - lat. refutatio - ‚cáfolat’

  - d) lat. **peroratio** - ‚befejezés’ (gör. epilogosz)
    - lat. conclusio - ‚rövid összefoglaló’
    - lat. recapitulatio - ‚ismétlés’
    - eltérés a klasszikus példától lehetséges

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

Argumentáció:

„De még nagyobb okát is mondom, a' hogy az idő rossz, és olyankor járni tengeren nem egészséges, mert ha az a kis hajó hirtelen el találna fordulni, jó étszakát az egészségnek és mindennek. En pedig olyan bátor vagyok a tengeren, hogy ha egy kevésbé a hajó egy oldalára fordul, már azt gondolom, hogy a halaknál leszek vacsorán. Erre azt fogja kéd felelni, hogy eleget jártam a tengeren. En pedig azt felelem a kéd feleletére, hogy azzal dicsérhetem magamot, hogy mindenkor olyan félénk voltam, és hogy nem tartok nyomorúságosabb dolgot, mint a néma halak országában lakni.”

/Mikes K.: Törökországi levelek, 25/

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

Epilógus:

„Célom a tetszés volt. S ma már
Oda a szellem, oda a báj;
S kétségbe kéne esni ma,
Ha nem könnyítene szent ima,
Mely a kegyelem kényszere,
S minden hibának gyógyszere.
Ha vártok hát bocsánatot,
Nekem is megbocsássatok.”

/Shakespeare: A vihar - Ford. Babits M./

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

értelmi jelleg

exordium – narratio – argumentatio – peroratio

érzelmi jelleg

A „klasszikus” retorika szerkezete

3) lat. **elocutio** - ‚ékekesszólás’ (gör. lexisz) – 3 fő terület

A) **stíluskövetelmények** (virtutes elocutionis):
- világosság, szabatosság és tisztaság

B) **stílusfajták/-szintek** (genera elocutionis):

a) genus humile: **mindennapi/közönséges stíluszint** (lat. docere).

b) genus medium/mediocre: **középső stíluszint** (lat. delectare).

c) genus grande/grave/sublime:
magas/emelkedett stíluszint magas/magasztos stílus) (lat. movere).

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

elocutio – alaptrópusok

gör. **metaphora** (metafóra):

Kaszák villannak az egen,
suhogó **rendekben** dől a zápor.

Nagy **nyalábokban**, szélesen
borul a **szál**, zizeg, aláhull.

És **búzaszemekként** a cseppek
tetőkön pattognak, peregnek.

/József Attila: Eső/

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

elocutio – alaptrópusok

gör. **metonymia (metonímia):**

Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek nem jut kapanyél;

kinek **bajszán nem billeg morzsa,**
ki setét gondok közt henyél;

/József Attila: Mondd, mit érlel.../

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

elocutio – alaptrópusok

gör. **synecdoche** (szinekdoché):

De a basa még él mennykő nagy hasával,
S Kukoricza Jancsit célozza **vasával**.

/Petőfi Sándor: János Vitéz/

Retorikai ismeretek: a „klasszikus” retorika szerkezete

elocutio – alaptrópusok

gr. irónia:

A királyi udvarból ily

Nyájas szavak jöttek:

„Dolgozz, paraszt, dolgozz, fizess,
Aztán dögölj meg!”

/Petőfi Sándor: Bánk bán/